

Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Etkileri

Effects of Divorce on Children

Nilgün Öngider

ÖZET

Yapılmış çalışmalarda, anne ve babası boşanmış çocukların, anne-babası birlikte olan çocuklara göre psikolojik sorunlar açısından daha fazla risk altında olduğu konusunda genellikle fikir birliği olduğu görülmektedir. Boşanma, psikolojik, sosyal ve ekonomik açılardan çok ciddi değişikliklere neden olmaktadır. Ayrıca ebeveynleri boşanan çocukların, boşanma sonrasındaki kısa ve uzun dönem içinde, akademik, sosyal ve psikolojik açılardan birçok olumsuz sonuçlara maruz kaldıkları gösterilmiştir. Boşanmanın uzun süreli etkilerini araştırıldığında, çocukluk dönemlerinde ebeveynlerinin boşanmasına şahit olan çocukların, yetişkinlik yaşantıları boyunca daha çok sorun yaşadıkları; hatta, ebeveynleri boşanmış çocukların, kendi evliliklerinin de daha yüksek oranda boşanmayla sonuçlandığı bildirilmektedir. Çocukluk dönemlerinde ebeveynleri boşanmış bireylerin, yetişkinlik dönemlerinde yaşadıkları bağlanma sorunları ve yaşam kalitesinde bozulma gibi boşanmanın uzun süreli sonuçları, bu bireylerin çocukluk dönemlerinde yaşadıkları boşanmanın kısa süreli sonuçları olan duygusal ve sosyal sorunlara kıyasla daha ciddidir. Bulgular, boşanmanın ebeveyn- çocuk ilişkilerinde bozulma, duygusal desteği kaybetme, ekonomik zorluklar, gibi birçok stresli yaşam olayına neden olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Boşanma, çocuk, boşanmanın etkileri.

ABSTRACT

There is now strong consensus in the research literature that children whose parents have divorced are at increased risk of displaying a variety of problem behaviors compared to children living in continuously intact families. Divorce can be a profound catalyst for psychological, social, and economic change. Also, many studies have documented short-term and long-term negative effects of parental marital conflict and divorce for offspring, including poorer academic, social, and psychological outcomes. Researches indicate that adult offspring of divorce were experiencing more problems lifelong and evaluate divorce their own marriages than do young adults from intact families. It has

been suggested that the long-term consequences of parental divorce for adult attachment and quality of life may prove to be more serious than the short-term emotional and social problems noted in childhood. As a result, divorce may lead to further stressful experiences such as disruption in parent-child relationships, loss of emotional support, economic hardship, and as well as numerous other stressful life events.

Keywords: Divorce, children, effects of divorce.

Boşanma, sadece eşler arasında yaşanan bir süreç değildir. Boşanan çoğu çiftin çocukları vardır. Bu nedenle boşanma çocuk açısından da oldukça önemli bir süreçtir. Boşanmanın, potansiyel olarak çocuğu ciddi bir şekilde etkileyebilecek bir dizi değişikliği beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Burada "potansiyel olarak" ifadesinin kullanılma nedeni, boşanmanın çocuklar üzerinde kaçınılmaz olarak zarar verecek bir süreç olarak görülmemesidir.[1-3]

Boşanma konusunda yapılan çalışmaların tarihçesi incelendiğinde, ilk çalışmaların daha yoğun olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yapıldığı görülmektedir. ABD'de, 60'lı yıllarda boşanmaların artmaya başladığı, o yıllarda boşanma sonrasındaki süreçle ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. 1970'li ve 80'li yıllarda ise, daha çok boşanmanın neden olduğu sonuçlar ile ilgili çalışmalar yapıldığı belirtilmektedir. Ancak 90'lı yıllarla birlikte ise, yapılan çalışmaların içeriğinde bazı değişiklikler olmuştur. Boşanma oranlarındaki ciddi artışlarla birlikte, boylamsal çalışmaların da yapılmaya başladığı; ayrıca, çalışmaların içeriklerinin değişerek, boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin incelendiği daha fazla çalışma yapıldığı dikkat çekmektedir.[2,4]

Aileye olan bakış açısının yirminci yüzyılda değişmeye başladığı görülmektedir. Bu farklı bakış açısı, ebeveynliğin de evlilikten bağımsız olarak düşünülmeğe başlanmasına neden olmuştur. Evliliğe ve çocuk sahibi olmaya dair bakış açısının eskisine göre farklılaşmasının teknolojiye gelişmelerle de ilişkisi olduğundan söz edilmektedir.[5]

Geleneksel ailelerden farklı olarak, modern ailelerde ebeveynler, maddi ve duygusal tüm kaynaklarını, enerjilerini ve dikkatlerini çocuk yetiştirme üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Kadın açısından çocuk sahibi olmak, geleneksel olarak evlilik sonrasındaki kaçınılmaz bir rol olmaktan çıkarak kişisel bir karar ve sorumluluk süreci haline gelmektedir. Evlilik dışı hamilelikler gibi toplumsal değişikliklerin; hatta baba adayından bağımsız olarak sperm bankaları aracılığıyla çocuk sahibi olma gibi teknolojik yeniliklerin de, evlilik ve ebeveynliğe bakış açısındaki değişikliklere yol açtığı öne sürülmektedir. Artık bir

kadının sadece evli olduğu için çocuk sahibi olmadığı; çocuk sahibi olmanın evliliğin bir rutini değil, kadının bağımsız bir kararı haline geldiği belirtilmektedir. Böylece ebeveynliğin evlilikle olan geleneksel ilişkisini kaybettiği de öne sürülmektedir. Bu değişiklikler sonrasında da, geleneksel ailelerdekinden farklı olarak çocuğun duygusal değerinin daha fazla arttığı belirtilmektedir.[1-5]

Yirminci yüzyıl boyunca aile yaşamındaki tüm değişiklikler içinde en dramatik olanının boşanma oranındaki hızlı artış olduğu söylenmektedir. ABD’de 19. yüzyılın ortalarına kadar boşanma oranı %5 civarındayken son yıllarda ilk evliliklerin yaklaşık yarısının bittiği belirtilmektedir.[4,5]

1970’li yıllarda başlayan boşanma oranındaki hızlı artışa dikkat çeken Bryner, Margeret Mead’in 1972’de “Dünyada insanların çok büyük bir toplumsal baskı olmaksızın evli kaldıkları hiçbir toplum yoktur” ifadesine dikkat çekmektedir. Aile sistem teorilerinin ve çocuk gelişimine bakış açılarının ise, evli/bütün aile üzerine temellendiğini belirtmektedir. 1960’lı yıllarda Amerika’da çocukların yaklaşık %90’ı biyolojik anne babalarıyla birlikte büyürken; son yıllarda bu oranın yaklaşık olarak %40’lara kadar düşmüştür.[2]

Benzer şekilde, Türkiye’de de son yıllarda boşanma oranında büyük artışlar olduğu görülmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1990’lı yıllardan başlayarak boşanma oranının giderek artmıştır. 2011 yılında boşanan çiftlerin sayısı bir önceki yıla göre %1,3 artarak 120.117’ye yükselmiştir. Kaba boşanma hızı 2011 yılında binde 1,62 olarak gerçekleşmiştir.[7] Ülkemizdeki boşanma oranlarının henüz ABD ve birçok Avrupa ülkesine kıyasla çok düşük olduğu görülmektedir. Buna rağmen son yıllarda, özellikle de büyük şehirlerde görülen artan boşanma oranlarının dikkat çekici olduğu; bu nedenle, boşanma ve boşanmanın bireyler ve toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Son yıllarda giderek artan boşanma oranları, birçok araştırmacının hem boşanma hem de boşanma sonrasında, aile ve çocuk üzerinde boşanmanın etkileri konusunda çalışılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda bu yazıda, boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri hakkında son yıllarda yapılan çalışmalar ve ortaya öne sürülen görüşler gözden geçirilmiştir.

Boşanmanın Çocuğun Uyumu Üzerindeki Etkileri

Boşanma üzerine ABD’de yapılan çalışmalarda, boşanmaların yarısından fazlasında 18 yaşından küçük bir çocuk olduğu görülmüştür. ABD’de 1998 istatistiklerine göre her yıl 1 milyon çocuğun ebeveynlerinin boşanmasına tanık olduğunu bildirilmektedir.[5]

Bireyin psikolojik gelişimi üzerinde çok önemli bir dönem olan çocukluk ve bu dönemdeki ebeveyn-çocuk ilişkileri, birçok kuram çerçevesinde gerek klinisyen gerekse araştırmacılar tarafından incelenmektedir. Her çocuk için özellikle yaşamının ilk yıllarında anne-babasıyla olan ilişkisi çok önemlidir.[1-6] Anne-babanın boşanması ise, hiç kuşkusuz hem çocuklar hem de ebeveynler için oldukça zor ve stresli bir süreçtir. Çocuk açısından düşünülecek olursa, o güne kadar en fazla bağlı olduğu iki kişiye yani anne ve babasına, bundan sonra eşit olarak ulaşamayacak ve dünyası bir anlamda bölünecektir.[8-12]

Boşanma eşlerin ilişkisinde ortaya çıkan değişikliklerin yanı sıra, boşanan çiftin ebeveyn olarak rolleri açısından da oldukça önemlidir.[8] Ebeveynler açısından boşanmayı inceleyecek olursak, boşanma ile birlikte yeni bir yaşam kurma, hem eski eşle hem de çocuklarıyla yeni ilişki biçimleri geliştirme; ayrıca, boşanan anne açısından ortaya çıkan maddi zorluklar, sosyal ilişkilerde değişiklikler gibi aşılması gereken sorunlar gündeme gelmektedir.[11,13-16]

Literatürde yer alan boşanma hakkındaki birçok araştırmada, hem ebeveynlerin hem de çocukların boşanma sonrasında yaşadıkları zorluklar ve ortaya çıkan sorunlar üzerinde durulmaktadır.[5,15-20] Boşanma sonrasında, çocuğun her iki ebeveyniyle de ilişkisi eskisine göre farklılaşacaktır. Boşanma sonrasında çocuk artık sadece tek bir ebeveyniyle, ki genellikle bu ebeveyn anne olmaktadır, aynı evde yaşayacaktır.[11] Bu nedenle, boşanma sonrasında evden ayrılan baba ile çocuğun ilişkisinde önemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Boşanma sonrasında, çocuğun gerek birlikte yaşadığı gerekse evden ayrılan ebeveyniyle görüşme sıklığı, anne ve babanın çocukla ilgili sorumlulukları ve çocukla ilgili işlerin yerine getirilmesi gibi birçok alanda büyük değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle hem anne hem de babanın boşanma sonrasında çocuklarıyla ilişkilerini sürdürürken yeni duruma uyum sağlamaları ve çocuklarıyla ilişkilerini yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Ancak bu dönemde anne ve baba da kendi açılarından zor bir dönem yaşamakta ve kendi sorunlarıyla başa çıkmaya çalışmaktadır.[21-24]

Boşanan anne-babaların en büyük zorluklarından birisi, kendileri zor bir dönemden geçerken ve yeni bir duruma uyum yapmaya çalışırken çocuklarına daha fazla ilgi göstermek ve tutarlı olmak zorunda kalmalarıdır.[25] Hem anne hem de babanın çocuklarının okuldaki ya da okul dışındaki etkinliklerine sık ve düzenli katılması çok önemlidir. Ayrıca, çocuğun bir ebeveyninin evinden diğerine gittiğinde kendisi için özel bir mekan, oyun arkadaşları gibi uygun koşulları bulması gerekmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından, boşanma sonrasında anne-babanın birbirlerine ne kadar mesafede yaşadıklarının, çocuk üzerindeki etkilerinin bile çalışıldığı görülmektedir.[25,26]

Anne-Baba Çatışmasının Çocuk Üzerindeki Etkileri:

Boşanmış çiftlerin büyük bir bölümünün, evliliklerinde ciddi ve sürekli çatışma yaşadıkları; bazı çiftlerin ise, hemen hemen her şey üzerine tartışabildikleri belirtilmektedir.[27,28] Bu tartışmaların bazılarının ciddi olduğu; bazılarının ise, çok küçük şeyler için olabildiği söylenmektedir. Ekonomik sorunlar, eşlerin kişilik özellikleri, iletişimsizlik, eşlerden birinin eşi tarafından sevilmediğini hissetmesi, maddi konular, çocuklar, aile yaşantısı ve ailedeki roller üzerinde en yoğun tartışılan konular arasında yer almaktadır. Eğer çiftlerin çatışmayı çözme yetenekleri yoksa çatışmaların en sonunda boşanmaya yol açabildiği belirtilmektedir.[29,30]

Boşanan çiftlerin yaklaşık üçte ikisinin çocukları olduğundan boşanmanın bir sürecine, ebeveyn boşanması adı verilmektedir.[31] Anne ve babanın boşanmaya karar vermelerinin öncesinde ve boşanma sürecinde çocuğu etkileyen en önemli konulardan birisi de anne ve babası arasında yaşanan çatışmalardır. Eşler özellikle boşanma kararı almadan hemen önceki süreçte oldukça fazla çatışma yaşamaktadırlar. Bu çatışmalı ev ortamı da, kuşkusuz çocuk üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır.[32] Çocukların velayeti, ziyaret kuralları, her iki ebeveynin çocuk üzerinde üstlenmesi gereken sorumluluklar gibi kararların verildiği bu süreç, oldukça stresli olabilmektedir. Hatta bu süreçte ebeveynlerin çocuklarını birbirlerine karşı silah olarak kullanması ya da çocuklarını kendi aralarındaki çatışmadan uzak tutamamaları nedeniyle bu sürecin boşanmanın en trajik kısmı olabileceği belirtilmektedir.[33,34]

Hem boşanma öncesinde eşler arasındaki evlilik çatışmaları hem de boşanma sürecindeki çatışmalar çocuğu olumsuz etkilemektedir. Bu konudaki literatür incelendiğinde, evlilik çatışması ve boşanma sürecindeki çatışmaların çocuk üzerindeki etkileri ve çocuğun boşanma sürecine uyumunu inceleyen çok fazla araştırma olduğu görülmektedir.[6,35-39]

Boşanma Sonrasında Çocuk Açısından Ortaya Çıkan Değişiklikler

Boşanma sonrasında çocuk açısından ortaya çıkan ilk değişiklik, bundan sonra hem anne hem de babası ile aynı evi paylaşamayacağıdır. Boşanma sonrasında sadece tek bir ebeveyni ile aynı evde yaşayacak hatta birçok durumda yaşadığı ev, okulu, yaşadığı ortam değişecektir.[26] Literatürde boşanmaların % 80'inden fazlasında çocuğun anneye yaşadığı ve velayeti almayan ebeveyn denilirken kastedilenin baba olduğu belirtiliyor. Velayeti alan ebeveynlerin yani genellikle annelerin ise, psikolojik, maddi, sosyal vb. birçok alanda zor-

luklar yaşaması nedeniyle çocuklarına kısıtlı zaman ve enerji harcaıabildikleri belirtilmektedir.[26]

Geleneksel olarak anne ve babanın aynı evde yaşadığı (iki ebeveynli) aile yapısında yetişen çocuğun, boşanma sonrasında tek ebeveyni ile yetişen çocuğa göre daha iyi bir ortamda yetişeceği öngörülmektedir. Bu bakış açısına göre, hem anne hem de babanın çocuk için duygusal destek, pratik yardım, bilgi, rehberlik ve denetleme gibi alanlarda önemli birer kaynak oldukları vurgulanmaktadır.[40] Evde her iki ebeveyni ile birlikte yaşamasının çocuğun paylaşma, anlaşma ve uzlaşma gibi sosyal yetenekleri öğrenmesine yardımcı olabilmektedir. Bu bağlamda, boşanma sonrasında bir ebeveynin çocukla birlikte yaşamamasının çocuğun sosyalleşmesinde sorunlara yol açabilecektir.[40]

Elbette ki bir çocuğun hayatında ne anne ne de babasının yeri doldurulamaz. Hem anne hem de babanın ebeveynlik rolleri birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu nedenle, anne ve babanın boşanmasının ardından birbirlerinin evdeki yerlerini dolduramaya çalışmalarının ve çocuğu diğer ebeveyni ile görüştürmemelerinin çocuk üzerinde olumsuz etkileri olacağı belirtilmektedir.[1]

Boşanma sonrasında çocukların yeni duruma uyum sağlaması, genellikle boşanma süreci ve boşanma sonrasında ortaya çıkan sonuçlar açısından geniş bir perspektifte incelenmektedir. Metaanalizler ve yapılan araştırmaları gözden geçirme çalışmalarında, 1960'lı ve 1970'li yıllarda daha çok boşanmanın sonuçları üzerindeki yaklaşımların benimsendiği ve boşanmanın çocuk üzerindeki stres veren etkileri üzerinde odaklanıldığı saptanmıştır.[41] Daha sonraki çalışmalarda ise, boşanma sonrasında çocuğun boşanma sürecine uyumu ile ilgili çalışmalar göze çarpmaktadır.[10,32,36,42,43]

Boşanma sonrasında çocuğun aynı evde birlikte yaşadığı ebeveyninden duygusal destek, bilgi ve öğüt almaya ihtiyacı olmaktadır. Ancak boşanma sonrasında çocuklarıyla aynı evi paylaşan bazı ebeveynler, çocuklarına yardım edemeyecek kadar kendi sorunlarıyla ilgilenebilir.[44] Boşanma sonrasında, desteğe çok ihtiyacı olduğu bir süreçte aynı evi paylaştığı ebeveyninden ihtiyacı olan desteği göremeyen çocuklar için, arkadaşları ya da büyükanne büyükbaba gibi akrabaları önemli destek kaynakları olabilirler. Ancak çocuklara destek verebilecek arkadaşlar ya da akrabaların, anne ve babanın yerini tutamayacakları çok açıktır. Bu nedenle çocukların boşanma sonrasındaki süreçte, en fazla anne ve babalarından destek beklediği belirtilmektedir.[44-47]

Boşanma sonrasında çocukların genellikle velayeti alan ebeveynleriyle (genellikle anneler) aynı evde yaşadıkları görülmektedir. Bu nedenle boşanmayı takip eden süreçte, birçok çocuğun velayeti almayan ebeveynleriyle (genellikle

babaları) ilişkilerinde niceliksel ve niteliksel azalma yaşamaktadırlar.[11,48,49] Boşanma sonrasında babanın evdeki fiziksel yokluğu çocuklar üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabilmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, boşanmanın ardından babası ile aynı evde yaşamayan kız ve erkek çocuklar arasında iyilik düzeyleri açısından farklılaşma bulunamamış; yani hem kız hem de erkek çocukların olumsuz olarak etkilendiği belirtilmiştir. Bu nedenle boşanma sonrasında hem kız hem de erkek çocuklar için babalarıyla aynı evde yaşamamalarının olumsuz etkileri ve babalarıyla boşanma sonrasında süre giden yeni ilişkilerinin önemi üzerinde durulmuştur.[24]

Bir başka araştırmada, boşanma sonrasında anne ve baba ile çocuk arasındaki ilişkinin çocuğun uyumu üzerindeki etkileri meta-analiz ile incelemiştir.[50] Bu meta-analizde incelenen çalışmalarda, boşanma sonrasında baba-çocuk ilişkisinin kalitesi ile çocuğun düşmanlık duyguları arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ancak literatürde bu konuda çelişkili sonuçlar içeren başka araştırmalar olduğu da belirtilmiştir.[50]

Çocukların boşanmaya uyum sağlamasında en önemli etmenlerden birisi, annenin boşanma stresiyle başa çıkabilmesi ve çocuğunun bakımını aksatmamasına bağlıdır. Ancak, boşanma sonrasında çocuğun bakımı için eski eşinden çok az destek alabilen ya da hiç destek alamayan ebeveynlerin (genellikle aneler) hayatlarını dengede tutmakta zorlandığı ve bu nedenle çocukların uyum problemleri yaşayabilmektedirler.[1] Evliliğin bitiş sürecinde, çoğu ebeveynin hissettikleri kırgınlık, öfke, umutsuzluk gibi duygular nedeniyle, kendi dertlerine gömülerek çocuklarının duygu ve ihtiyaçlarıyla fazla ilgilenemedikleri vurgulanmaktadır. Çocukların boşanma süreci hakkında açıklamalara ve desteğe çok fazla ihtiyaçları vardır. Birçok anne-baba, bu süreçte yaşananlar ve boşanma konusunda çocuklarına ne şekilde ve ne kadar bilgi vermeleri gerektiğine karar verememektedir. Ancak çocuğun boşanmaya uyumunda, ebeveynleri tarafından verilen bilgi ve desteğin etkisinden söz edilmektedir.[51]

Bazı anne ve babalar, kendi aralarında aldıkları boşanma kararlarını çocuklarına söylemenin gereksiz olduğunu düşünmektedir.[51] Bazı anne ve babalar ise, evden ayrılan ebeveynin gidişinin ardından, çocuklarla birlikte yaşayan ebeveynin açıklama yapmasının daha uygun olacağını düşünürler. Ancak bu tür yaklaşımlar çocuklar tarafından anlaşılammakta; hatta bu durumda çocuklar, ebeveynleri tarafından reddedildikleri duygusu yaşayabilmektedirler. Çocukların boşanmaya uyumlarını arttırmak için, çocukların yaş dönemlerine göre anlayabilecekleri şekilde bilgilendirilmeleri ve ayrılık sürecine hazırlanmaları gerektiği üzerinde önemle durulmaktadır.[50,51] Son yıllarda üzerinde

durulan başka bir kavram ise, dayanıklılık (resilience) kavramıdır. Boşanma konusunda da, hem çocuğun hem de anne ve babanın dayanıklılığının incelendiği görülmektedir.[52,53]

Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri incelenirken üzerinde durulması gereken bir diğer etken boşanmanın çocuk üzerindeki kısa ve uzun süreli etkileridir. Çünkü boşanmanın ardından geçen zamanın çocuk üzerinde farklı etkilere yol açtığı bilinmektedir.

Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Kısa Süreli Etkileri

Boşanma ile ilgili araştırmalarda boşanma sonrasındaki ilk iki yılın kritik olduğu vurgulanmaktadır.[27] Boşanmanın çocuk üzerindeki kısa süreli etkilerinin incelendiği bir çalışmada, boşanmanın hemen ardından çocuk için genellikle olumsuz bir süreç yaşandığı; ancak boşanma sonrasındaki 6 ile 12 ay arasında birçok çocukta bu olumsuz etkilerin azaldığı ve çocukların boşanmaya uyum sağlayabildikleri belirtilmektedir. Boşanmanın çocuk üzerindeki kısa süreli etkileri içinde en fazla görülen olumsuzlukların, depresif duygudurum ve içe çekilme olduğu bildirilmiştir.[27] Bir başka araştırmada, anne ve babasının boşanmasının üstünden 2 yıl geçmiş olan çocukların, boşanmayla başa çıkma süreçleri incelemiştir. Bu araştırmanın sonucunda, boşanmanın ardından çocuklarda en yoğun görülen sorunların, sinirlilik, sorunlarla başa çıkamama ve dürtüsellik olduğu bulunmuştur.[32]

Üzerinde durulan bir başka konu ise, çocuğun boşanmaya uyumunda velayetin önemidir. Boşanma süreci ve boşanmanın hemen ardından anne ve babanın velayet konusunda anlaşma sağlaması ya da bu konudaki anlaşmazlıklarının, çocuğun boşanma sürecine uyumunu etkilediği belirtilmektedir.[54] Özellikle velayet konusundaki anlaşmazlıklar, çocukların boşanma sürecine uyumunu olumsuz etkilemektedir. Bazı ülkelerin kanunlarının izin verdiği, anne ve babanın velayeti paylaşması durumunda ise, ebeveynler arasında çatışmanın az olduğu ya da hiç olmadığı görülmektedir. Bu durumun da, çocuğun boşanma sürecine uyumunu artırıcı bir etkisi olduğu öne sürülmektedir.[54]

Ebeveynlerinin boşanmasının hemen ardından, yaşları 7 ile 15 arasındaki değişen 104 çocuk üzerinde boşanmanın kısa süreli etkileri araştırıldığı bir çalışmada saptanan en belirgin bulgu boşanmanın sadece yetişkinlerin yaşadığı bir süreç olmadığı; çocukların da ailede bu süreç içinde olduğudur.[7] Ancak bu araştırmada çocuklardan niteliksel bilgi toplanmış; bunun yanı sıra, herhangi bir ölçüm yapılmamıştır. Boşanmanın hemen ardından çocukların karşı

karşıya kaldıkları ilk sorunlar, ailenin dağılması, içinde bulunulan çevre ve koşullardaki değişikliklerdir. Sonuçta bu dönemin, adeta bir kriz dönemi olduğu belirtilmiştir.[7]

Bir başka çalışmada ise, boşanmanın hemen ardından çocuğun ilk yaşadığı duygunun şok ve mutsuzluk olduğu; ayrıca yalnızlık, ebeveynlere öfke ve şaşkınlık duygularının da çok sık görüldüğü bulunmuştur.[45] Boşanmanın ardından çoğu çocuk için büyümenin zor olduğu söylenmektedir. Çünkü çocuk, boşanmanın hemen ardından maddi, sosyal çevre, okul, arkadaşlar gibi birçok alanda radikal değişiklikler yaşamaktadır. Bu nedenle birçok araştırmada boşanmanın kısa süreli etkilerinin çocuk üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkardıkları belirtilmektedir.[45]

Boşanmanın Çocuk Üzerindeki Uzun Süreli Etkileri

Boşanmanın çocuk üzerindeki uzun süreli etkilerinden bahsedilirken kastedilen genellikle, boşanmanın üzerinden iki yıldan daha fazla sürenin geçmesidir.[46] Literatürde boşanmanın çocuk üzerindeki uzun süreli etkileri açısından çok çelişkili bulgular ve görüş ayrılıkları vardır. Bazı araştırmacılar uzun sürede boşanmış ailelerin çocuklarının boşanmanın olumsuz sonuçlarının üstesinden gelerek psikolojik uyum açısından evli ailelerin çocukları ile aralarında bir fark olmadığını belirtmektedirler.[46,47] Diğerlerinde ise, boşanmanın ardından çocukların çok daha uzun süre boşanmanın olumsuz etkilerini yaşadıkları belirtilmiştir.[3,6,8,41,42]

Huerre ve arkadaşlarının 16 yıllık ve oldukça kapsamlı bir izlem çalışmasında boşanmanın çocuk üzerindeki uzun süreli etkilerini oldukça açık bir şekilde ortaya koyulmuştur.[42] Bu çalışmada, çocukluklarında anne ve babaları boşanmış yaş ortalamaları 32 olan hâlihazırdaki yetişkinler ile çocukluk dönemlerinde anne-babaları evli olan ve aynı evde yaşayan yetişkinler karşılaştırılmıştır. Sonuçta, çocukluk dönemlerinde ebeveynleri boşanmış kadınların, ebeveynleri evli olanlara göre yetişkinlik dönemlerinde daha fazla psikolojik sorun yaşadıkları bulunmuştur. Boşanmış ailelerden gelen kadınlara uygulanan tüm ölçümlerde, Beck Depresyon Envanteri (Beck Depression Inventory), Genel Sağlık Ölçeği (General Health Questionnaire) ve Psikosomatik Semptom (Psychosomatic Symptoms Score) puanlarının, evli ailelerden gelen kadınlara göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur.[42] Ayrıca ebeveynleri boşanmış kadınların kişilerarası ilişkilerinde de sorunlar saptanmıştır. Bu araştırmada, erkekler için aynı düzeyde anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Buna rağmen, çocukluğunda ebeveynleri

boşanmış hem kadın hem de erkeklerin, yetişkinlik yaşantılarında daha düşük eğitim düzeyinde oldukları, işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu, daha fazla yaşam sorunları ve fiziksel sağlık sorunları yaşadıkları belirtilmektedir.[42]

Diğer çalışmalarda, çocukluk dönemlerinde anne ve babası boşanmış bireylerin, kendi yetişkinlik yaşantılarında, hatta kendi evliliklerinde bile uyum güçlükleri yaşayabildiklerine dair bulguları olduğu görülmektedir.[6,55] Bu konuda yapılan bir meta-analizde, çocukluğunda ebeveynleri boşanan ve boşanmayan yetişkinlerin karşılaştırıldığı 33 çalışma incelenmiştir. Çocukluğunda ebeveynleri boşanan yetişkinlerin, boşanmayanlara göre psikolojik uyumlarının daha az, sosyoekonomik durumlarının daha düşük olduğu; ayrıca kendi evliliklerinde de daha fazla sorun yaşadıkları belirtilmiştir.[45] Diğer bir çalışmada ise, 14 yıllık boylamsal bir inceleme yapılmış ve sonucunda, boşanmış ailelerden gelen çocukların evli ailelerden gelen çocuklara göre daha fazla dışsal davranış sorunları yaşadıkları bulunmuştur.[48]

Boşanma sonrasında maddi sorunlar yaşayan anneler çocuklarına, evli ailelerdeki çocuklara göre daha olumsuz eğitim koşulları sunabilmektedir.[56] Eğitim koşullarının olumsuzluğu da, boşanmanın uzun süreli etkisi olarak çocuklara yansımaktadır. Ayrıca, boşanma sonrasında çocukların genellikle anneleriyle birlikte yaşamaları nedeniyle, boşanma sonrasında anne ile çocuk ilişkisi oldukça kritiktir. Boşanma sonrasında, annenin sıcak, ilgili ve kabul edici olmasının ise, çocuğu boşanmanın olumsuz etkilerine karşı koruyabileceği belirtilmektedir.[56,57]

Son 2 yıl içinde ebeveynleri boşanmış ve 8-15 yaş arasında olan ve boşanma sonrasında anneleri ile yaşayan 678 çocuk ve annelerinin değerlendirildiği bir çalışmada, çocuklar ve annelere, annelik davranışlarını değerlendiren, "Ebeveyn Davranışlarını Çocuğun Değerlendirmesi Envanteri (Children's Report of Parental Behavior Inventory)" nin adapte edilmiş olan 2 alt ölçeği olan kabul ve disiplin tutarlılığı alt ölçekleri uygulanmıştır.[16] Hem anne hem de çocuklardan değerlendirme alınmasının nedeni, ikili değerlendirme almanın istatistiksel olarak daha anlamlı düzeyde sonuçlar vermesi olarak açıklanmaktadır. Bu ölçeğin, kabul alt ölçeği 10 madde içermektedir (Örneğin: "Annem benim hakkımda konuşmaktan hoşlanır", "Üzgün olduğumda daha iyi olmamı sağlar" gibi). Disiplin tutarlılığı alt ölçeği ise, 8 madde içermektedir (Örneğin: "Koyduğu bir kuralı kolay unuttur", "Benim takip etmek zorunda olduğum kurallar çok sık değişir" gibi). Bunun yanı sıra, boşanma sonrası stresli yaşam olaylarını ölçen bir ölçek ile dışsal ve içsel davranış problemlerini ölçmek için de, farklı ölçekler kullanılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları incelendiğinde, kabul ve disiplin tutarlılığı için, anneler ile çocukların

değerlendirmeleri arasında paralellik olduğu bulunmuştur. Ayrıca hem anne hem de çocuğun kabul ve disiplin tutarlılığı değerlendirmeleri ile çocukların yaşadıkları içsel ve dışsal problemler arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki bulunmuştur.[16]

Yapılan bir meta-analizde ise, boşanmanın çocuğun uyumunu araştıran 92 çalışma incelenmiş; sonuçta, boşanmanın çocuklar açısından, akademik başarı, davranım bozukluğu, psikolojik uyum, benlik saygısı ve sosyal ilişkiler alanlarında olumsuz sonuçları olduğu bulunmuştur.[41]

Boşanmanın çocuklar üstündeki uzun süreli etkilerinin araştırılması için, ebeveynleri boşanan kişilerin kendi evliliklerinde de boşanma risklerinin arttığı hipotezi incelemiştir.[21] Sonuçta, ebeveynleri evli olan kişilerin boşanma oranının %13 olduğu; eşlerden birinin ebeveyni boşanmış ise, oranın %19'a, eğer çiftlerin ikisinin de ebeveyni boşanmışsa, oranın %37'ye yükseldiği; ayrıca, bu 3 grup arasında anlamlı farklılaşma olduğu bulunmuştur.[21] Benzer şekilde boşanmanın çocuk üzerindeki uzun süreli etkilerinin araştırıldığı diğer bir çalışmada, boşanmış ailelerin çocuklarının, yetkinlik dönemlerinde kendi evliliklerini sürdürme oranlarının daha az olduğu görülmüştür.[58]

Boşanmaya Çocuğun Uyumunu İnceleyen Farklı Bakış Açıları

Boşanmaya çocuğun uyumunu araştıran birçok farklı bakış açısı vardır. Bu konudaki 180 çalışma bir meta-analizle incelemiştir.[40] Bu konudaki araştırmaların en kapsamlı olarak şu beş bakış açısı altında toplandığı belirtilmiştir. Bunlar velayeti almayan (noncustodial) ebeveynin çocuktan uzak olması/yokluğu (absence of the noncustodial parent), velayeti alan (custodial) ebeveynin uyumu, ebeveynler arasındaki çatışma, maddi zorluklar ve yaşamdaki stresli değişikliklerdir.[40]

Literatürde, boşanmanın çocuğun yaşamında yarattığı etkileri ve çocuğun uyumunu inceleyen birçok araştırmada farklı bakış açıları üzerinde durulmaktadır. Bu bakış açıları aşağıda üç başlık altında gruplanmıştır.

1. Velayeti Alan Ebeveynin Uyumuna Hakkındaki Bakış Açısı

Bu bakış açısı, velayeti alan ebeveynin (genellikle anne) psikolojik uyumuna odaklanmaktadır. Velayeti almış olan, yani çocukla aynı evde yaşayan ebeveynin, çocuğunu desteklemesinin ve uygun bir şekilde kontrol etmesinin, çocuğun gelişimi ve iyiliği için önemli olduğu belirtilmektedir.[31] Bununla birlikte, boşanmanın neden olduğu stresin de, ebeveynin çocuk yetiştirme kalitesini etkilediği ve çocuk için olumsuz sonuçları olduğu üzerinde durulmaktadır.

Boşanmanın yaşamdaki en stresli süreçlerden biri olduğu ve birçok yetişkinin boşanmaya uyum sağlamakta zorlandığı belirtilmektedir.[31,38,43] Bu konuda yapılan on yıllık bir gözden geçirme çalışmasında, boşanmış yetişkinlerin sağlık, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok uyum güçlüğü yaşadığı ve ebeveynin uyum sorunlarının çocuğun uyumunu da olumsuz yönde etkilediği yönünde bulgulardan söz edilmektedir.[59]

Boşanma sonrası çocuklarıyla birlikte yaşayan yalnız annelerin, evlilere göre daha az sosyal destekleri olduğu ve bu annelerin daha fazla kronik gerginlik yaşadıkları bulunmuştur.[40] Evli annelerle karşılaştırılan boşanmalarının üzerinden bir yıl geçmiş annelerin daha anksiyöz, depresif ve sinirli oldukları saptanmıştır. Aynı zamanda, boşanmış annelerin çocuklarıyla daha az ilgilendikleri, çocuklarını daha fazla cezalandırdıkları ve uyguladıkları disiplin yöntemlerinin daha sert olduğu belirtilmektedir.[40] Bu konuda yapılan diğer bir meta-analizde ise, boşanmış ailede tek ebeveyni ile yaşayan çocukların evli ailelerdeki çocuklara göre, ebeveynleriyle daha fazla ilişki sorunu yaşadıkları görülmüştür. [41] Boşanma ile ilgili boylamsal çalışmalarda ise, boşanmadan 2 yıl sonra velayeti alan ebeveyn ile çocuğun ilişkisinin daha iyiye gittiği bulunmuştur.[18,59]

Her iki ebeveynin davranışlarının ve uyumunun çocuk üzerinde etkili olduğu bilinmesine rağmen; bu bakış açısı velayeti alan ebeveyn üzerinde odaklanmaktadır. Bunun nedeni, çocuk yetiştirmede asıl görevin çocukla birlikte yaşayan ebeveyne düşmesidir.[40] Boşanma sonrasında velayeti alan ebeveynin psikolojik uyumu, çocuğun iyilik halini olumlu etkilemektedir. Benzer şekilde, çocuk ile velayeti alan ebeveynin ilişki kalitesi de, çocuğun psikolojik uyumu üzerinde etkilidir. Ayrıca çocuğun davranış sorunları, velayeti alan ebeveynin çocuk yetiştirme tutumundan ve ebeveynin psikolojik uyumundan etkilenmektedir. Psikolojik açıdan uyum bozukluğu olan ebeveynlerin boşanma riskinin fazla olduğu öne sürülmektedir. Ancak, birçok boşanan birey boşanma nedeni olarak, eşlerinin kişilik problemlerini, alkol ya da ilaç kullanımını ve fiziksel şiddet gibi sorunları göstermektedir. Ayrıca, psikolojik sorunların ve davranım bozukluklarının ebeveyninden çocuğa ya genetik ya da sosyalizasyon yoluyla geçtiği belirtilmektedir.[40]

2. Velayeti Almayan Ebeveynin Uyumu Hakkındaki Bakış Açısı

Boşanma sonrasında çocuk genellikle, velayeti alan ebeveyni ile yaşamaya başlamakta ve velayeti almayan ebeveyn farklı bir eve taşınmaktadır. Bu nedenle, velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun ilişki düzeyinin çocuğun iyilik

halini etkilediği ileri sürülmüştür.[11,21,22] Bu konuda yapılan bir meta-analiz çalışmasında, incelenen araştırmaların 16'sında çocuk ile velayeti almayan ebeveynin sık görüşmesinin çocuğun iyilik halini arttırdığı bulunmuş. Ancak incelenen diğer 16 çalışmada ise tam tersine, velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun sık görüşmesinin çocuğun sorunlarını arttırdığı bulunmuştur.[17] Bu çelişkili bulgular için, yapılan çalışmaların kalitesinin sonuçları etkilemiş olabileceği yorumu yapılmıştır.[17] Boşanma sonrasında velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun görüşmemesinin, ebeveynler arasındaki çatışmaya bağlı olduğu söylenmektedir. Eğer eski eşler arasında boşanma sonrasında da, düşmanlık sürüyorsa bu çocuğa da yansımaktadır. Bu durumu en iyi açıklayan görüş ise, eğer eski eşler arasında çatışma azsa bu durumda, velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun görüşmesinin çocuğa olumlu etkisi olduğudur. Bu görüşe göre, bunun tam tersine eski eşler arasında çatışmanın fazla olduğu ailelerde, velayeti almayan ebeveyn ile çocuğun görüşmesinin çocuk için olumsuz sonuçları olmaktadır. Ayrıca görüşmenin etkiliğinin, velayeti almayan ebeveynin psikolojik uyumuna ve çocuk yetiştirme tutumuna bağlı olduğu da belirtilmektedir.[17,36]

Bu konuda yapılan diğer araştırmalarda ise, velayeti almayan ebeveyn (genellikle baba) ile çocuğun ilişkisinin, çocuğun boşanmaya uyumu üzerinde önemli olduğu belirtilmiştir.[11] Bu çalışmalarda, boşanma sonrasında baba ile çocuk ilişkisi genellikle olumsuz etkilendiği bulunmuştur. Boşanma sonrasında çocukların çok büyük çoğunluğu anneleri ile birlikte yaşadıkları için, baba ile çocuk arasına hem fiziksel hem de duygusal mesafe girdiği vurgulanmaktadır.[11,22]

3. Ebeveynler Arasındaki Çatışmaya Dair Bakış Açısı

Mutsuz bir ev ortamının, eşler arasındaki evlilik uyumsuzluğunun göstergesi olduğu; ayrıca, evlilik çatışmasının çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz etkilediği belirtilmektedir.[28] Bu tip evlilik çatışması olan ailelerde, boşanma sonrasında da genellikle ebeveynler arasındaki çatışmanın sürdüğü; bu durumun da, çocuğu birçok açıdan etkilediği vurgulanmaktadır.[28,29]

Wolfinger, ilkokula giden kız çocuklarının benlik saygılarının ebeveynleri arasındaki evlilik çatışmasından olumsuz etkilendiğini, benzer şekilde, ergenlik dönemindeki erkek çocuklarda da, benzer sonuçlar saptandığını bildirmiştir.[57] Bazı ebeveynler aralarındaki çatışmalarda, çocukların da taraf olmasını isteyebilmektedir. Ancak bu durumun sonucunda, ebeveynler çocuklarına, anlaşmazlık durumunda kavga etmenin bir yol olduğunu dolaylı yoldan öğ-

retmektedir. Bunun yanı sıra çocuklar (özellikle de küçük yaştakiler), ebeveynleri arasındaki çatışmadan kendilerini sorumlu tutabilmektedirler.[57]

Tüm bu bulgular ışığında, ebeveynler arasındaki çatışmanın, boşanma öncesi ve sonrasında çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz etkilediği söylenebilir. Ancak bu bakış açısı çerçevesinde yapılan araştırmalarda, boşanma sonrasında tek ebeveyniyle yaşayan çocukların, evli ve aralarında çok fazla çatışma olan ebeveynleriyle yaşayan çocuklara göre psikolojik uyumlarının, daha iyi olduğu bulunmuştur.[56] Diğer taraftan, boşanma sonrasında eski eşlerin çocuğa destek, velayet ve çocuğu ziyaret konularındaki kronik gerginliklerinin çocuğun iyilik halini olumsuz etkilediği de belirtilmektedir.[29,57]

Bu bağlamda yapılan ve 21 araştırmanın incelendiği bir meta-analizde, evli ve çok çatışmalı, evli az çatışmalı ve boşanmış aileler üzere 3 grup karşılaştırılmıştır. Sonuçta, destekleme, denetleme ve disiplin gibi ebeveynlik sorumluluklarının, çocukların uyum, gelişim ve iyilik hallerini çok fazla etkileyen faktörler olduğu bulunmuştur.[29] Desteklemenin, çocuğun günlük problemlerini çözmesine yardımcı olma; ayrıca, çocuğun başarılarını övme ve sevgi gösterme gibi bileşenleri vardır. Denetleme çocuğun aktivitelerine süpervizyon, çocuğun okul ve arkadaş ilişkilerini takip etme, aile ve toplum kurallarına uymasını sağlama gibi konuları içermektedir. Disiplin ise, çocuğun davranışlarının ve yaşamının düzenlenmesinde; ayrıca, çocuğun yanlış davranışlarının düzeltilmesinde kullanılan yöntemlerdir. Ebeveynlerin çocuklarına uyguladıkları disiplin yöntemleri farklılıklar göstermektedir. Çocukları yanlış davrandığında bazı ebeveynler zorlayıcı ve şiddet içeren disiplin yöntemleri (örn. dayak) uygularken; bazıları şiddet içermeyen yöntemler (yanlış davranışları konuşmak gibi) kullanabilmektedir. Araştırmalarda en uygun ebeveyn davranışlarının, çocukların desteklenmesi, dinlenmesi ve şiddet içermeyen disiplin yöntemlerinin kullanılmasını içeren bir kombinasyon olduğu belirtilmektedir.[29]

Boşanma Sonrasında Ebeveyn Çocuk İlişkileri

Çocuğun boşanmaya uyumunun ebeveyn davranışlarından nasıl etkilendiğini araştırmak için yapılan bir araştırmada, Amerikan Ulusal Aile ve Ev Halkı (National Survey of Families and Households) verileri incelenmiştir.[15] Araştırma bulguları, yüksek ebeveyn desteği ve denetlemesi ile şiddet içermeyen disiplin yöntemleri kullanan ebeveynlerin çocuklarında daha yüksek okul başarıları, daha az davranış problemleri, madde kullanmama, daha iyi psikolojik sağlık ve olumlu benlik algısı olduğunu göstermiştir.[15]

Ülkemizde yapılan bir çalışmada, boşanma sonrasında anne ve çocukların psikolojik uyum düzeylerinin incelenmesi amacıyla, evli ve boşanmış ailelerden gelen anneler ve çocukları karşılaştırılmıştır.[36] Bu çalışmanın sonucunda, boşanmış annelerin evli annelere göre, çocukları tarafından daha fazla kontrol edici olarak algıladıkları bulunmuştur. Babalar, boşanmayla birlikte çocuklarının yaşamlarından uzaklaşmakta ve bu durumda anneler, çocuğun günlük yaşamındaki tek “sorumlu” ebeveyn durumuna düşerek kendilerini çoğu zaman çocuğun “hem annesi hem de babası” olma durumunda hissetmektedir. Eşlerinden boşanmış olan annelerin, evli annelere göre, çocukları tarafından daha kontrol edici olarak algılanmalarının nedeni, evlilikte kısmen baba tarafından üstlenilen “denetleyici otorite” rolünü de, boşanma sonrasında annelerin üstlenmelerinden kaynaklanmış olabilir.[36] Ayrıca boşanmayla birlikte babaların çocukları üzerindeki denetleyici rollerinin azaldığı; buna karşın annelerin denetleyici rollerinin arttığı bulunmuştur. Evli veya boşanmış anne ve babalar arasında, çocukları tarafından en az denetleyici olarak algılananlar boşanmış babalar iken, en fazla denetleyici olarak algılananlar ise, boşanmış annelerdir. Bu çalışmada, boşanmış ailelerdeki çocukların, babalarını evli ailelerdeki çocuklara göre, daha az kabul edici olarak algıladıkları saptanmıştır.[36] Boşanmış çiftlerin çocukları, babalarını daha az sıcak ve daha ihmalkar olarak algılamakta; ayrıca, babaları tarafından daha az sevildiklerini ve istendiklerini düşünmektedir. Çocukların algılarına göre, boşanma annelerde bir değişikliğe yol açmazken, babaların daha az kabul edici olmasına yol açmaktadır. Bu çalışmanın bulguları, çocuklar üzerindeki azalan baba kontrolünün telafisi amacıyla, boşanmış annelerin çocukları üzerindeki kontrolünün artmış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.[36] Literatürdeki bu konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde, boşanma sonrasında anne-çocuk ilişkisinde önemli bir farklılaşma görülmezken; baba-çocuk ilişkisinin ise, genellikle değiştiği görülmektedir.[4,17,61]

Çocukların algılarındaki bu önemli farklılığın nedeni, boşanma sonrasında babaların evden uzaklaşması olabilir. Bunun sonucunda da, boşanma sonrasında babanın evden ayrılmasıyla birlikte, eş alt sistemi ve baba-çocuk ilişkisinde farklılaşma olmakta; buna karşın, anne-çocuk ilişkisi değişmemektedir.[26,29,62] Boşanma sonrasında, anne-çocuk ilişkisi, en azından fiziksel yakınlığın korunmuş olmasıyla bile, evli ailelerdeki anne-çocuk ilişkisine daha fazla benzemektedir; bunun sonucunda da, boşanma sonrası bile, anne-çocuk ilişkisi açısından bir süreklilik sağlamaktadır. Ayrıca, annesiyle birlikte yaşayan çocuk için, ihtiyacı olan ebeveyn desteği daha çok

anne tarafından verilmektedir. Oysa diğer yanda, boşanma baba-çocuk ilişkisinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Herşeyden önce, çocuk kaçınılmaz olarak mekanı ve zamanı artık babasıyla eskiden olduğu gibi paylaşamamaktadır. Boşanma sonrasında baba, eskisine göre çok daha zor ulaşılabilir bir duruma gelmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar, boşanmayı takiben birçok çocuğun babası ile ilişkisinde niceliksel ve niteliksel azalma yaşadığını ortaya koymuştur.[2,11,17]

Boşanma sonrasında baba ile ilişkinin çocuğun psikolojik durumu üzerindeki etkilerini inceleyen bir metaanaliz çalışmasında, Amato ve Gilbreth konuyla ilgili 63 araştırmayı incelemiş ve sonuçta, boşanma sonrasında babaların çocuklarıyla ilgili birçok sorumluluklarından uzaklaştıkları saptamışlardır.[17] Bu bulgulara göre, babanın sadece eşinden değil, adeta çocuğundan da boşandığı öne sürülmüştür. Bu nedenle, çocuklar babaları tarafından daha az önemsendikleri, daha az istendikleri ve daha az sevildikleri gibi değerlendirmeler yapmış olabilir. Ayrıca, boşanmış ailelerdeki çocukların, evli ailelerdeki çocuklara göre, daha bağımlı ve yaşamın getirdiği taleplerle başetmekte daha yetersiz olabilecekleri de belirtilmektedir.[17] Boşanmış ailelerdeki çocukların daha bağımlı olmalarının çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenlerden en önemlisinin, boşanma sonrasında, çocukla evden giden ebeveyni arasındaki ilişkinin, çoğu zaman hem niceliksel hem de niteliksel olarak yıpranması olduğu belirtilmektedir.[17,46]

Anne-babadan birini bile kaybetmek çocukta doğal olarak endişe ve kaygıya yol açacak ve bu durumdaki çocuk, bu kaybı muhtemelen evde kendisiyle birlikte olan ebeveynine daha fazla sarılarak, onunla eskisine göre daha bağımlı bir ilişki kurarak gidermeye çalışacaktır. Boşanmanın ardından ebeveynlerden birinin evden ayrılması, boşanmanın yaşamına ne gibi olumsuzluklar getirebileceğini bilemeyen çocukta endişe ve kaygıya yol açabilir.[29] Babaların ailenin ihtiyaçlarını sağlayan, zorluklar ve sorunlarla başeden, aileyi tehditlere karşı koruyan ve kollayan rolü göz önüne alınacak olursa, babanın evden gidişi çocuğun zihninde babanın kaybı, babanın kaybı ise varoluş açısından son derece kritik olan güvenli aile ortamının kaybı olarak yorumlanabilir. Birçok evlilikte ailenin maddi gelirinin büyük bir kısmı baba tarafından sağlanmaktadır. Boşanma sonrasında babanın sağladığı maddi desteğin azalması, hatta çoğu zaman tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte, annenin gelirinde büyük bir azalma görülmektedir. Bu durumda çocuğun bakımını da üstlenmiş olan anne, duygusal sorunların yanısıra, ciddi maddi sorunlarla da karşılaşmaktadır. Boşanma sonrasında maddi ve manevi birçok sorunla karşılaşan anne, tüm bu sorunlarla başetmekte zorlanacak ve annenin

yaşadığı zorlukları yakından izleyen, hatta bu zorluklarla kendisi de başetmek zorunda kalan çocuk da, kendisini yetersiz hissedebilecektir.[29,46]

Boşanmış ailelerdeki çocukların, kendilerini evli ailelerdeki çocuklara göre, daha yetersiz hissetmelerine yol açan içsel nedenler de vardır.[29] Konuya Oedipal karmaşa açısından bakılacak olursa, babanın evden gitmesi, çocuk için rakibin evden gitmesidir. Ne var ki, çocuk güçlü babasının yerini alabilmekten çok uzak ve babayla karşılaştırıldığında yetersiz biridir. Babanın evden gitmesiyle birlikte, çocuk bu yetersizliğiyle çok daha fazla yüz yüze kalır. Bu durumda boşanmış ailelerdeki çocukların kendilerini evli ailelerdeki çocuklara göre daha “yetersiz” hissetmeleri doğaldır.

Boşanma Sonrasında Çocuğun Uyumuna Yönelik Müdahaleler

Son yıllarda, boşanmanın çocukların üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çeşitli müdahaleler yapıldığı görülmektedir.[62] Boşanma sonrasında çocukların yaşadıkları birçok sorun olduğu pek çok araştırma ve izlem çalışmasıyla saptanmıştır. Bu olumsuz etkilerin çok uzun yıllar hatta yetişkinlik yaşamında bile devam ettiğinin bulunması nedeniyle çocuk ve anne-babalara çeşitli müdahale yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır.[63,64] Özellikle gelir düzeyi düşük ve psikolojik hizmetlerden yararlanması zor olan ailelere yapılan müdahalelerden bahsedilmektedir. Bazı çalışmalarda ise, boşanma davalarının görüldüğü mahkemelerle çalışıldığı görülmektedir. Mahkemelerde dava sırasında ailelere hukuki ve psikolojik müdahalelerin yapıldığı belirtilmektedir.[62-64] Örneğin, boşanmadan iki yıl sonra ebeveynler arasındaki çatışmanın azaltılması ve işbirliğinin artırılması için ebeveynlere bir müdahale programı uygulanmıştır. Bu program sonrasında ebeveynlerin boşanma sonrasındaki ilişkilerini iyileştirerek çocuklarının boşanma sonrasındaki uyum düzeylerini arttırmak planlanmıştır.[62]

Boşanmanın çocuklar üzerindeki etkilerinin anlaşılması için kardeş, ikiz, biyolojik ebeveynleriyle yaşayan ve evlat edinilmiş çocuk gruplarıyla yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Ayrıca boşanma süreci boyunca anne-çocuk ilişkisinin bağlanma teorisi ve kuşaklararası bakış açısıyla incelendiği çalışmalar da yeni çalışma alanları oluşturmaktadır.[65-67]

Ülkemizde de benzer şekilde son yıllarda aile içinde kadına yönelik şiddet, evlilik çatışması ve boşanma konusunda yapılan çalışmaların ve bilimsel yazıların sayısının ve buna paralel olarak bu konudaki farkındalığın arttığı görülmektedir.[36,56,68-71]

Sonuç

Boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerinin incelendiği birçok çalışmada, boşanmış ailelerdeki çocukların evli ailelerdeki çocuklara göre daha fazla davranış sorunları sergiledikleri; ayrıca, okul başarılarının da, daha düşük olduğu bulunmuştur. Boşanma sonrasında çocuklar daha depresif olmakta ve daha fazla sorunlu davranışlar sergilemektedirler.

Boşanmanın çocuk üzerindeki kısa ve uzun süreli etkileri de üzerinde durulan konular arasındadır. Literatürde, boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri açısından çok çelişkili bulgular olmakla birlikte; genellikle kısa süreli etkilerin olumsuz olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca, birçok çalışmada, boşanmanın çocuk üzerindeki uzun süreli etkilerinin oldukça uzun süre olumsuz olarak devam ettiği bulunmuştur. Hatta, çocukluk dönemlerinde ebeveynlerinin boşanmasına şahit olan çocukların, yetişkinlik dönemlerinde de, boşanmanın olumsuz etkilerini yaşadıkları belirtilmektedir. Bazı araştırmalarda, çocukluk dönemlerinde anne-babası boşanmış bireylerin kendi evliliklerindeki boşanma oranının, ebeveynleri boşanmamış bireylere göre daha yüksek olduğu bulunmuş; bu sonuçların da, boşanmanın bireyler üzerindeki uzun süreli olumsuz etkilerini kanıtladığı öne sürülmüştür. Ancak, literatürde bu konuda çelişkili bulgular vardır. Çocukların boşanmaya uyum sağlamasında en önemli etmenlerden birisi de, boşanma sonrasında hem annenin hem de babanın çocuklarıyla kurdukları ilişkinin kalitesidir.

Sonuç olarak çocukların yaşamında ebeveyn ilişkilerinin son derece önemli olduğu açıktır. Ebeveynlerinin boşanması ise, çocuk için oldukça zor bir süreçtir. Boşanmanın getireceği, belirsizlikler, güvensizlik, endişe ve kaygılarla başetmeye çalışan çocuk için, anne ve babasının sergileyecekleri tutarlık çok önemli olacaktır.

Kaynaklar

1. Kelly JB. Risk and protective factors associated with child adolescent adjustment following separation and divorce. In Parenting Plan Evaluations: Applied Research for the Family Court (Eds K Kuehnle, L Drozd):49-84. New York, Oxford University Press, 2012.
2. Amato PR, Meyers C, Emery R. Changes in nonresident father contact between 1976 and 2002. *Fam Relat* 2009; 58:41-53.
3. Amato PR. Research on divorce: continuing trends and new developments. *J Marriage Fam* 2010; 72, 650-666.
4. Butler I. *Divorcing Children: Children's Experience of Their Parents' Divorce*. Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, 2003.

5. Nock SL. The divorce, marriage and parenthood. *J Fam Ther* 2000; 22:245-263.
6. Amato PR. Life-span adjustment of children to their parent's divorce. *Child Div* 2000; 4:143-164.
7. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verileri <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.doid=10844>.(Accessed at Nov 12, 2012)
8. Furstenberg FF, Kiernan KE. Delayed parental divorce: how much do children benefit? *J Marriage Fam* 2001; 63:446-457.
9. Isaacs A. Children's adjustment to their divorced parents' new relationship. *J Paediatr Child Health* 2002; 38:329-331.
10. Lamb ME, Sternberg KJ, Thompson RA. The effects of divorce and custody arrangements on children's behaviour, development and adjustment. *Exp Evidence* 1997; 5:83-88.
11. Madden-Derdich DA, Leonard SA. parental role identity and fathers' involvement in coparental interaction after divorce: father's perspectives. *Fam Relat* 2000; 49:311-318.
12. Woodward L, Fergusson DM, Belsky J. Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: results of a prospective study from birth to age 16. *J Marriage Fam* 2000; 62:162-174.
13. Gale J, Mowery RL, Herrman MS, Hollett NL. Considering effective divorce mediation: three potential factors. *Conf Resol Q* 2002; 19:389-420.
14. Hawkins AJ, Nock SL, Wilson JC, Sanchez, L, Wright JD. Attitudes about covenant marriage and divorce: policy implications from a three-state comparison. *Fam Relat* 2002; 51:166-175.
15. Wang H, Amato PR. Predictors of divorce adjustment: stressors, resources, and definitions. *J Marriage Fam* 2000; 62:655-668.
16. Wolchik SA, Wilcox KL, Tein JY, Sandler IN. Maternal acceptance and consistency of discipline as buffers of divorce stressors on children's psychological adjustment problems. *J Abnorm Child Psychol* 2000; 28:87-102.
17. Amato PR, Gilbreth GJ. Nonresident fathers and children's well-being: a meta-analysis. *J Marriage Fam* 1999; 61:557-573.
18. Booth A, Amato PR. Divorce and psychological stress. *J Health Soc Behav* 1991; 32:396-407.
19. Sun Y, Li Y. Children's well-being during parents' marital disruption process: a pooled time-series analysis. *J Marriage Fam* 2002; 64:472-488.
20. Amato PR, Booth A. A prospective study of divorce and parent-child relationships. *J Marriage Fam* 1996; 58:356-365.
21. Madden-Derdich DA, Leonard SA. Shared experiences, unique realities: formerly married mothers' and fathers' perceptions of parenting and custody after divorce. *Fam Relat* 2002; 51:37-45.
22. Seltzer JA. Relationships between fathers and children who live apart: the fathers role after separation. *J Marriage Fam* 1991; 53:79-101.
23. Wenk D, Hardesty CL, Morgan CS, Blair SL. The influence of parental involvement on the well-being of sons and daughters. *J Marriage Fam* 1994; 56:229-234.

24. Shifflett K, Cummings ME. A program for educating parents about the effects of divorce and conflict on children: an initial evaluation. *Fam Relat* 1999; 48:79-89.
25. Gindes M. The psychological effects of relocation for children of divorce. *J Am Acad Matrimonial Lawyers* 1998; 1:119-148.
26. Laver RH, Laver JC. *Marriage and Family the Quest for Intimacy*. Washington DC, Brown Publishers, 1991.
27. Lampel AK. Children's alignment with parents in highly conflicted custody cases: family and conciliation. *Courts Rev* 1996; 34:229-239.
28. Krishnakumar A, Buehler C. Interparental conflict and parenting behaviors: a meta-analytic review. *Fam Relat* 2000; 49:25-44.
29. Hopper J. The symbolic origins of conflict in divorce. *J Marriage Fam* 2001; 63:430-445.
30. Wolchik SA, Tein JY, Sandler IN, Doyle KW. Fear of abandonment as a mediator of the relations between divorce stressors on mother-child relationship quality and children's adjustment problems. *J Abnorm Child Psychol* 2002; 30:401-418.
31. Lengua LJ, Sandler IN, West SG, Wolchik SA, Curran PJ. Emotionality and self-regulation, threat appraisal and coping in children of divorce. *Dev Psychopathol* 1999; 11:15-37.
32. Tein JY, Sandler IN, Zautra AJ. Stressful life events, psychological distress, coping and parental of divorced mothers: a longitudinal study. *J Fam Psychol* 2000; 14:27-41.
33. Rendal MS, Joshi H, Oh J, Verropolou G. Comparing the childrearing lifetimes of Britain's divorce-revolution men and women. *Eur J Population* 2001; 17:365-388.
34. Amato PR. The "child of divorce" as a person prototype: bias in the recall of information about children in divorced families. *J Marriage Fam* 1991; 53: 59-69.
35. Amato PR. Children of Divorce in the 1990's. An update of the amato and keith meta-analysis. *J Fam Psychol* 2001; 15:355-370.
36. Öngider N. Evli ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkileri (Doktora tezi). İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
37. Arditti JA. Rethinking relationships between divorced mothers and their children: capitalizing on family strengths. *Fam Relat* 1999; 48:109-119.
38. Cookston JT, Harrist AW, Ainslie RC. Affiliative and instrumental marital discord, mother's negative affect, and children's negative interactions with unfamiliar peers. *J Child Fam Stud* 2003; 12:185-200.
39. Amato PR. Children's adjustment to divorce: theories, hypotheses and empirical support. *J Marriage Fam* 1993; 55:23-38.
40. Amato PR, Keith B. Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychol Bull* 1991; 110:26-46.
41. Stacey R, McCabe MP. Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood. *Adolescence* 2001; 36:467-489.
42. Huurre T, Junkkari H, Aro H. Long-term psychosocial effects of parental divorce a follow-up study from adolescence to adulthood. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 2006; 256:256-263.

43. Butler I, Scanlan L, Robinson M, Douglas G, Murch M. Children's involvement in their parents' divorce: implications for practice. *Child Soc* 2002; 16:89-102.
44. Wallerstein JS, Lewis JM. The unexpected legacy of divorce: report of a 25 year study. *Psychoanalytic Psychol* 2004; 21:353-370.
45. Amato PR. Marital conflict, the parent-child relationship and child self-esteem. *Fam Relation* 1986; 35:403-410.
46. Morrison DR, Cherlin AJ. The divorce process and young children's well-being: a prospective analysis. *J Marriage Fam* 1995; 57: 800-812.
47. Emery RE. Changing the rules for determining child custody in divorce cases. *Clin Psychol Sci Pract* 1999; 6:323-327.
48. Westberg H, Nelson TS, Piercy KW. Disclosure of divorce plans to children: what he children to say. *Contemp Fam Ther* 2002; 24:525-542.
49. Whiteside MF, Becker BJ. Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: a meta-analysis with implications for parenting arrangement. *J Fam Psychol* 2000; 14:5-26.
50. Sun Y. Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: a longitudinal analysis. *J Marriage Fam* 2000; 63:697-713.
51. Ganong LH, Coleman M. Family resilience in multiple contexts. *J Marriage Fam* 2002; 64:346-348.
52. Hipke KN, Wolchik SA, Sandler IN, Braver SL. Predictors of children's intervention induced resilience in a parenting program for divorced mothers. *Fam Relat* 2002; 51:121-129.
53. Bauserman R. Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: a meta-analytic review. *J Fam Psychol* 2002; 16:91-102.
54. Teachman JD. Childhood living arrangements and the intergenerational transmission of divorce. *J Marriage Fam* 2002; 64:717-729.
55. Kelly JB. Children's living arrangements following separation and divorce. *Fam Process* 2007; 46:35-52.
56. Öngider N. Anksiyete düzeyleri açısından boşanmış ve evli anneler ile çocuklarının incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi* 2011; 48:66-70.
57. Wolfinger NH. Family structure homogamy: the effects of parental divorce on partner selection and marital stability. *Soc Sci Res* 2003; 32:80-97.
58. Kitson GC, Morgan LA. The multiple consequences of divorce: a decade review. *J Marriage Fam* 1990; 52:913-924.
59. Booth A, Amato PR. Parental predivorce relations and offspring postdivorce well-being. *J Marriage Fam* 2001; 63:197-212.
60. Amato PR, Fowler F. Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *J Marriage Fam* 2002; 64:703-716.
61. Cookston JT, Braver SL, Griffin WA, De Luse SR, Miles JC Effects of the dads for life intervention on interparental conflict and coparenting in the two years after divorce. *Fam Process* 2007; 46:123-137.
62. Cowan CP, Cowan PA, Pruett MK, Pruett K. An approach to preventing coparenting conflict and divorce in low-income families: strengthening couple relationships and fostering fathers' involvement. *Fam Process* 2007; 46:109-121.

63. Deutsch RM. Divorce in the 21st century: multidisciplinary family interventions. *J Psychiatry Law* 2008; 36:41-66.
64. Amato PR, Cheadle JE. Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: a comparison of adopted and biological children. *Soc Forces* 2008; 86:1140-1161.
65. D'Onofrio BM, Turkheimer E, Emery RE, Maes HH, Silberg J, Eaves LJ. A children of twins study of parental divorce and offspring psychopathology. *J Child Psychol Psychiatry* 2007; 48:667-675.
66. İbiloğlu AO. Aile içi şiddet. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2012; 4:204-222.
67. Cohen O, Finzi-Dottan R. Parent-child relationships during the divorce process: from attachment theory and intergenerational perspective. *Contemp Fam Ther* 2005; 27:81-99.
68. Körükçü Ö, Öztunalı Kayır G, Kukulcu K. Kadına yönelik şiddetin sonlanmasında erkek işbirliği. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2012; 4:396-413
69. Arifoğlu B, Richard NŞ, Razi G, Öz F Çocuklar için boşanmaya uyum envanteri geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 2010; 17:121-127
70. Uçan Ö. Boşanma sürecinde kriz merkezine başvuran kadınların retrospektif olarak değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi* 2007; 10:38-45.
71. Beştepe E, Erbek E, Saatçioğlu Ö, Özmen HA, Eradamlar N. Psikiyatrik yardım talebi olan, olmayan ve boşanma aşamasındaki çiftler arasında cinsiyet yönünden uyum, problem çözme becerisi, boyun eğici davranış ve öfke tutumunun karşılaştırılması. *Nöropsikiyatri Arşivi* 2010; 47:15-22.

Nilgün Öngider, Yrd. Doç. Dr., P.S. Yaşam Özel Danışma Merkezi, İzmir.

Yazışma Adresi/Correspondence: Nilgün Öngider, P.S. Yaşam Özel Danışma Merkezi, İzmir, Turkey.

E-mail: nongider@gmail.com

Yazarlar bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

The authors reported no conflict of interest related to this article.

Çevrimiçi adresi / Available online at: www.cappsy.org/archives/vol5/no2/

Çevrimiçi yayım / Published online 01 Şubat/February 01, 2013; doi:10.5455/cap.20130510
